

III. IRODALOMTÖRTÉNET

Knapp Éva

A barokk kori nyomtatott mirákulumos könyvek jellemzői. III.

A nyomtatott könyvek megjelenési formái

Ebben a részben^x a nyomtatványok különböző megjelenési formáit vizsgáljuk. Ezen belül kísérletet teszünk a címadás jellemzésére, a főbb szerkezeti típusok időbeli alakulásának megrajzolására, elemezzük a kiadványtípusok kegyhelyek szerinti megoszlását. Ezt követően figyelmet fordítunk a mirákulumszövegeket tartalmazó egységek arányára, belső szerkezetére, s külön szólunk a füzetes kiadványokról. A fejezetet a mirákulumszövegek különböző típusainak és a kiadványok illusztrációs anyagának bemutatása zárja. A következőkben 45 mirákulumos könyv és 5 füzetes kiadvány anyagát tudjuk értékelni.¹

Címadás

A könyvek első pillantásra legszembetűnőbb sajátossága az allegorikus címadás. Az allegorikus címek időbeli megoszlása a következőképpen alakul: a 17. században 6 könyv közül 3-nak, a 18. században 29 közül 23-nak, a 19. században pedig 11 nyomtatvány közül csupán 2-nek van allegorikus címe. Az arányoknak ez az alakulása, hogy az allegorikus címadás a 17. századi előzmények után virágkorát a 18. században élte, ekkor csaknem kizárólagos volt, a 19. században azonban már csak elvétve fordul elő. Az allegória a címekben többféle formában jelenik meg, skálája a könnyen átlátható megoldástól a csak nehezen felismerhető formáig terjed. A legegyszerűbbnek tűnő megoldással, amikor a kegyhely neve szolgál alapul az allegóriának, anyagunkban nem talákoztunk. A kegyhely elhelyezkedése az alapja több máriaradnai könyv allegorikus címének:

"Világos berkes hegy, Avagy Máriának az Isteni Malaszt - Annyának kegyelmes képe"², amit az 1773-as kiadás ajánlása bibliai párhuzamokkal így magyaráz:

^x A tanulmány első és második része megjelent: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei VII-VIII (1995-1997) 123-160.p., illetve IX (1999) 93-129.p.

- A kéziratos és nyomtatott mirákulumos könyvekre az I.rész végén megjelent katalógus megfelelő jelével, adott esetben oldalszámmal hivatkozunk. A rövid formában hivatkozott irodalom könyvészeti feloldása is a korábbi fejezetekben található meg.

¹ Egy nyomtatvány anyagát ebből a szempontból nem tudtuk vizsgálni, mivel az időközben hozzáférhetlenné vált: XVIIIIB8

² XVIIIIB5, XVIIIIB6, XVIIIIB9

"Világos Berkes-hegynek, hogy nevezzetek, különös okok ösztönöznek. Ugyan is: nem denem Tennen magad, minek-utánna a Szent Lélek reád szólott /t. i. Máriára /, és a Magasság-bélinek ereje meg-árnyékozott, fel kelvén elé mentél a Hegyes-tartományba, a Juda Városába, és bé-mentél Zakariás házába nagy világossággal?...Nemdenem Te vagy az a Hegy, mellyen kedvellett lakni az, ki csudálatos-képpen világosit az örök hegyekről?... Nemdenem Te vagy az a Hegy, a mellyről támadott e Világnak világossága? mert Te szülted e világra az Igazságnak-napját, a Krisztus Jésust. Ha már, óh Szüzek Szent Szüze! a Radnai hegyeket, mellyeken Tennen magadnak Lakó-helyt választottál, tekéntem; méltán nevezlek Világos Berkes-hegynek: mert már száz négy Esztendőök folyása alatt, a Te Tisztelőidnek különös Malasztokkal világosítasz azokról..."³

A következő példákban a kegyhely, a kegyszobor történetének egy jellemző részlete az allegória kiindulópontja: "Der in dem Acker Verborgene - Schatz. Das ist Thaler - Bildnuss Mariae..."⁴ /Thesaurus in agro absconditus.../⁵ "Folyó vizzé nevelkedett kis kut. Az az: Mátraverebélyi... Sz.Kutnak eredetéről...irtt könyvetske..."⁶ Ezek a címek a barokk allegória lényegének megfelelően egy szimbolikus jelentéssel bíró reális és egy irreális - egyébként összeegyeztethetetlen - dolog meglepő összekapcsolásából keletkeztek: a folyóvíz a kapott kegyelmek kimeríthetetlenségének, a "világos berkes hegy" pedig a kegyhely szépségének és tisztaságának szimbólumaként jelenik meg.

Számos esetben kapcsolódnak a címek bibliai idézetekhez, így például: "Puteus aquarum viventium Marianus, jam a quingentis, et pluribus annis miraculose repertus ... fons gratiarum"⁷ /"Élő vizek kuttya; Az az: A Thali csudálatos Boldogságos Szüz Máriának ... kegyelmekkel ki-folyó kut forrása..."/⁸ Itt a cím az Énekek éneke 4. fejezetének 15. versét parafrázálja: "A kertnek forrása élő víz kutfeje, amely a Libanonról csörgedezik alá." A következő példában ószövetségi elnevezés átvitele kapcsolódik össze a Loretói litánia egy részletével: "A Libanus havasi alatt illatozó Titkos értelmű Rózsa, avagy ... Szeged Városnak Havi Boldog Aszszony tiszteletére szenteltetett ... Képnek történeti lerajzolása ..." ⁹ Az ószövetségi helynévnek ez az átvitele egy magyarországi kegyhelyre a tiszteletben álló régi és az új közötti láthatatlan összefüggés feltárását szolgálja, hogy ezzel ez utóbbit mintegy hitelesítse. A "rózsát" a könyv előszava az Énekek Éneke segítségével értelmezi: "A Rózsát valamint közönségesen minden Nemzetek legszebbnek, színére, alkotására, illatjára nézve legkellemetesebbnek, és így minden virágok

³ XVIIIIB5. A2/a-A3/b

⁴ XXB2

⁵ XXA2

⁶ XXIB1

⁷ XXB3, XXB4, XXB6

⁸ XXB5

⁹ XXVIIIB1

Királynéjának tartották; ugy szintén azt a sértetlen szüzesség, kegyesség, szemérmesség, és szeplőtelen tisztaság valódi képének, s ábrázoló jelének lenni eggyezőleg elesmerték ... Így a mennyei Völegény, minekutánna Salamonnak felséges énekében választott szerelemes Jegyeséről nyilván megvallotta, hogy ő legszebb a leányok között. I.R.7.v. Hogy ő mindenestől szép, és makula nélkül való, végre így énekel felőle: Mint a rózsa, u.m. a tövisek között, ugy az én Szeretőm a leányok között. II. R. 2. V ..."¹⁰

Többszörös allegória jelenik meg az 1698-as boldogasszonyi könyvnek ugyancsak a Loretoi litánia már idézett részletéhez kapcsolódó címében: "Titkos értelmű Róza a vagy a Förtö mellett lévő Boldog Aszszony csodálatos érdemeinek. Drága illattyáról, és Jó-téteményinek ..."¹¹ Mária egy másik jelzője tűnik fel ugyancsak a Loretoi litániából a következő címben: "Regina Martyrum innumeris gratiis Corusca, Dei mater dolorosa Maria..."¹²

Sümege, a Loretoi litánia egyik jelzője magának a kegyzobornak az állandó jelzőjévé vált, s így érthető, hogy a mirákulumos könyv címében is ez jelenik meg: "Betegek gyógyítója, az az Sümegi Pater Franciscanusok Templomában Csudákkal tündöklő ... Szüz Marianak Nyilvánóságos Csuda-tételi ..."¹³ Mária egy másik általánosan elterjedt allegóriája, a csillag tűnik fel a 18. századi sasvári könyvek címében, ahol az "új" jelző a kegyhely történetére utal: "Magyar Országnak Jeles tündökléssel Fel-tetszett Új Csillaga Az az a világnak vége felé járó üdökbén sok és nagy Csudákkal tündöklő Sasvári B.Szüz Mária ..."¹⁴ /"Novum sidus Hungariae, Sive Sanctissima Dei, et dolorum Mater Maria",¹⁵ Neuer Stern im Königreich Hungarn oder die allerseeligste und schmerzhaftige Mutter Gottes ..."/¹⁶

Elterjedt az a megoldás, hogy a kegyhelyen tapasztalt kegyelmek, a gyógyító erő valamilyen tárgyi kifejezése, szimbóluma jelenik meg a könyv allegorikus címében: "Pharmacopaea coelestis seu Maria Remetensis ..."¹⁷, "Flores Mariani, sive: gratiae et beneficia B.V.Mariae Cellensis ..."¹⁸ "Wunderscheinender Wald-Schatten, oder ausführlicher Bericht ..."¹⁹ /"Nemorosa opacitas relucens seu Genuina historia ..."/²⁰, "Kinch oszebuini szlavnoga orszaga Horvatzkoga To jeszt: Chudnovita pripechenya ...",²¹

¹⁰ XXVIIIB1. III-IV.

¹¹ IVB2

¹² XIVB1

¹³ XXVIB1

¹⁴ XXIIIB3

¹⁵ XXIIIB1, XXIIIB2

¹⁶ XXIIIB4

¹⁷ XXIXB1

¹⁸ XXIIIB1

¹⁹ XVIIIIB2, XVIIIIB3, XVIIIIB4

²⁰ XVIIIIB1

²¹ IIB1

"Tersactum Coronata Deipara Virgine Insigne sive Triumphus Gloriosissimus B.Mariae Virginis ..." ²², "Triumphus Coronatae Reginae Tersactensis, signis, prodigiis ubique nitensis ..." ²³

Szerkezeti típusok

A címadás után a könyvek általános jellemzője, hogy a címlapot követően különböző bevezető részeket /ajánlás, előszó, engedélyt/ tartalmaznak, ezekről már korábban szóltunk. Ezeket a részeket a műfajfejlődés korai szakaszát tükröző, legegyszerűbb felépítésű kiadványban, az 1703-as sümegi könyvben a mirákulumok leírása követi, amit Máriáról szóló elmélkedés egészít ki /1.típus/. ²⁴ /Táblázat/ Aligha véletlen, hogy a magyarországi kegyhelyekhez kapcsolódó anyagban nem találtunk példát a műfajnak a középkorból a barokkba átvezető szakaszára, amelybe a csak mirákulumot tartalmazó kiadványok /egymirákulumos röplapok, ún. mirákulumlevelek, egy-egy év mirákulum-anyagát hozó füzetes nyomtatványok/ és a mirákulumok mellett szentéletrajzot is magában foglaló munkák tartoznak elsősorban. ²⁵ Az európai anyagban arra is van példa, hogy a kezdetben meglehetősen igénytelen kiadványok az ellenreformáció során testes kötetekké, nem egyszer nagy teológiai-apologetikai apparátussal ellátott fólíánsokká duzzadnak. ²⁶ Itt kell megemlítenünk, hogy a műfaj fejlődésének ebbe az átmeneti szakaszába tartozik az a magyar nyelven 1627-ben ismeretlen helyen megjelent kiadvány, amely egy nem magyarországi kegyhelyhez, Czestochowa-hoz kapcsolódik. Ebben a fordító, Frater Lajos pálos szerzetes a magyar vonatkozásokkal rendelkező kegykép története után betegségek szerint tematikus rendben csoportosítva, újra kezdődő számozással hozza a csodák leírását, majd Radzivel Lanczkoronay Miklós 1601-ben Krakkóban latin nyelven kiadott szentföldi útleírásának második levelét közli, végül öt, Máriát különösen tisztelő női szent életrajzát adja közre. ²⁷

A kiadványok 2. típusában a csodák leírása valamilyen módon a kegyhely történetének bemutatásához kapcsolódik. Ebbe a típusba 16 kiadvány tartozik, ebből 12 a 18. században, 3 a 17., 1 pedig a 19. században jelent meg, ami jól mutatja, hogy ez a típus a 18. század egyik legkedveltebb szerkesztési módját tükrözi. A P.Ladislaus Kummer által 1734-ben kiadott máriavölgyi könyvben például a 10-41. oldalon a kegyszobor történetét találja az olvasó,

²² XXVIII B2

²³ XXVIII B3

²⁴ XXVI B1

²⁵ Bauer, Anton 1957., Bach, Hermann 1963. 67-70., 91.

²⁶ Bach, Hermann 1963. 115-150., Brückner, Wolfgang 1983. 130-135

²⁷ Frater Lajos /ford./: Kincs tartocska az világos czestohoy egyhazanak.mely magaban foglal historiáiát csudálatos Böldog Aszony képéről ...Az első Remete Sz.Pál szerzetin való Frater Laios által lengyel es deak írásbul magyarra fordittatott.../Krakkó?/ 1627.ny.n.OSZK RMK I.565/I. A munkát a Régi Magyarországi Nyomtatványok 1983.II. 431-433. 1391.sz.alatt írja le, és sajátos módon "katolikus vallási históriá"-nak nevezi.

ezután a 41-282. oldalon 128 római számmal jelzett, 1634-1729 között történt eset leírása következik. A Beschluss c. zárórészben még egy mirákulum, az egész kötet végén pedig a csodákról készített betűrendes mutató található.²⁸ Az 1743-as sasvári könyvben a kegyszobor eredete után az első csodák következnek a kegyszobor további sorsába beleszőve. Ezt követi az 1733-1735 között történt mirákulumok évenként új fejezetszámozással kezdődő részletes leírása.²⁹ A típus másik példája a jezsuiták által kiadott 1735-ös kolozsvári könyv. Ebben a bevezető részek után egy "A szent képekről való Oktatás"-t találunk, amely párbeszédes formában felhívja az olvasó figyelmét a képek tiszteletének lelki hasznára. Ezután a 12 cikkelyre osztott két részben a kép történetéről olvashatunk, majd a könyv második felét kitevő 3. részben az 1699-1726 között történt csodák következnek évenkénti csoportosításban. E rész belső tagolását az évszámok jelzik, minden újabb évszám alatt összefoglaló cím van. A könyv végén lévő "Intő Tóldalék" figyelmeztet arra, hogy a könyvben csak azokat a mirákulumokat jegyezték föl, amelyeknek híre eljutott a jezsuitákhoz, s kéri a híveket arra, hogy az itt nem említett csodákat is jelezzék. Itt utalást találunk arra is, hogy ennek a könyvnek az olvasása nagy lelki haszonnal jár, s hogy a könyv elején a kegyképről metszet található. A "Máriával való ájtatos szövetség" c. rész arról tájékoztat, hogyan lehet a kegyképet állandóan tisztelni: a kép kisméretű másolatát a nyakba akasztva hordani és a közölt imádságot rendszeresen mondani. A könyvet Máriát köszöntő imádságos rész zárja.³⁰

Jellemző példája e típusnak az 1730-ban megjelentetett körösi mirákulumos könyv. A mű első részében a pálos kegyhely történetét kapjuk öt fejezetre osztva, majd a horvátországi kegyhelyek rövid bemutatása következik. Ezután a kegyszobor eredetéről, a kultusz növekedéséről és a kegyszobor elhelyezéséről olvashatunk egy-egy fejezetben. A 2. részben a kultusz és a csodák bemutatása következik. Először egy rövid elmélkedést találunk, amely a Mater Dolorosa-kultusz 16. századi kialakulásáról számol be, majd konkrét leírás nélkül néhány csoda és felajánlás kerül említésre. Az ezt követő három fejezet az 1718-23 között történt csodákat írja le, majd a 6. és 7. fejezet ismét a Mater Dolorosa-tisztelet lehetőségét állítja elének elmélkedések, imádságok segítségével.³¹

Az 1777-ben kiadott óbuda-kiscelli könyvben a kegyszobor története után a 9-65. oldalon tematikus rendben, 22 fejezetben kapjuk az 1734-1777 közötti mirákulumok leírását.³² A típus egyik változata az a műfajfejlődés korai szakaszát tükröző megoldás, amikor a mirákulumok a kegyhely történetébe foglalva jelennek meg. Az 1648-ban kiadott olasz nyelvű terzactumi könyv

²⁸ XXB3

²⁹ XXIIIB1

³⁰ XIIIB1 A könyv végén említett címlapelőzők metszet az általunk használt példányból hiányzik, egykori helye azonban jól felismerhető.

³¹ XIVB1

³² XXIIIB1

három fő részre tagolódik: az 1. rész a Santa Casa első európai állomáshelyéül szolgáló kegyhely keletkezését, a 2. kegyhely és környezetének részletes leírását, a 3. kegyhelynek adományozott búcsúengedélyeket, privilégiumokat és az ereklyéket, valamint a kegyhelyhez kapcsolódó adományokat és kegyelmeket /mirákulumokat/ tartalmazza.³³ Ebbe a típusba soroltuk azt az ugyancsak a műfaj korai szakaszát jelző egyetlen kiadványt, melyben az adott kegyhely története a munkának csak egy fejezetét alkotja, s a mirákulumok ebben a részben találhatók. Ez a rendtörténet és a mirákulumos könyv határán mozgó kiadvány Augustinus Maria Romer szervita szerzetes munkája, melyben a szerző az ausztriai, magyarországi és csehországi rendtartomány kolostorainak történetét hozza, s például a Loretóról szóló részben az 1649-ig történt csodákat sorolja fel.³⁴

A legnagyobb számú kiadvánnyal /20 db / képviselt 3. típusba azok a gyűjteményes munkák tartoznak, amelyek a kegyhelytörténet és a mirákulumszövegek mellett jelentős áhítatirodalmi részt is tartalmaznak. Ez a kötetkompozíció a 17. század második felétől /3 db/ a 19. század közepéig /4 db/ folyamatosan megtalálható, a legelterjedtebb a 18. században /13 db/ volt. E típus egyik jellemző példája az 1698-as boldogasszonyi könyv, melyben a boldogasszonyi templom építéstörténete és a kegykép története után az 1655-1696 között történt 170 mirákulum időrendi leírása következik. A könyvet Mária dicsőítése és a boldogasszonyi Mária magasztalása, valamint a csodák betegségek szerinti betűrendes mutatója zárja.³⁵

További példaként szolgáljon erre a típusra az 1756-ban latinul, majd 1773-ban magyarul is megjelent máriaradnai könyv. Ebben először tíz részre osztva /1-32. oldal/ a kegyhely történetéről /A Radnai kegyelmes Képnek eredetéről, és állapotjáról, a Radnai kegyelmes Képnek előmenetéről, A Radnai Templomnak eredetéről, A Radnai Templom fel-dulattatásáról, A Radnai Templomnak világoskodásáról stb./ olvashatunk. A Szentséges Szűznek segítségéről címet viselő 11. elmélkedő rész /37-39. oldal/ mintegy a mirákulumok bevezetője, ezután következik az 1709-1746 közötti csodák egymástól római számmal elválasztott időrendi leírása /39-92. oldal/. A könyvben ezután új címlappal és újrakezdődő lapszámozással elkülönítve a radnai Máriához, más szentekhez szóló és egyéb alkalmakra való elmélkedések, imádságok, énekek, könyörgések következnek 67 oldal terjedelemben.³⁶

Ebben a típusban két kiadványnál az is előfordul, hogy a mirákulumok a kegyhely története után és az áhítatirodalmi rész előtt egy elmélkedő, a kegyhellyel kapcsolatos tanító részben kapnak helyet. Az 1797-ben napvilágot látott mátraverebélyi könyvben először a szent kút eredetéről és a Mária-tiszteletéről, majd a szent kút "tanúságai"-ról olvasunk. Ezután a szerző mintegy

³³ XXVIII B1

³⁴ XVB1

³⁵ IVB2

³⁶ XVIII B1, XVIII B5

a hely szentségének alátámasztására a szent kútnál történt különböző "jelek"-et sorolja fel, amit 55 tulajdonképpen mirákulum követ. Az egész részt Mária dicsőítése, különböző Mária-énekek bemutatása zárja.³⁷ Az 1755-ben kiadott buda-krisztinavárosi mirákulumos könyvben a kegykép története után az 1707-1754 közti "kegyajándékok" felsorolása található, majd ezt követi az 1736-1755 közti "kisugárzó kegyelmek", 8 mirákulum leírása elmélkedő részekkel átszőve. Ezután a szerző felhívja az olvasó figyelmét a tiszteletre, ajándékok adományozására, majd a könyv további részében 70 oldalon át Mária jelképes neveihez fűzött, különböző kegyelmekre utaló elmélkedéseket olvasunk.³⁸

Az utolsó /4./ szerkezeti típusba azokat a munkákat /8 db/ soroltuk, amelyek a kegyhelytörténet, a mirákulumok és az áhítatirodalmi rész mellett a búcsújárással kapcsolatos gyakorlati tudnivalókat /búcsús szabályokat stb./ valamint a kegyhely egykorú állapotáról szóló ismertetést, esetleg valamilyen aktuális eseményt /pl. a kegykép megkoronázása/ is tartalmaznak. Ez a szerkezeti beosztás a 18. század első felében /3 db/ jelenik meg, nagyobb számban azonban csak a 19. században /5 db/ találkozunk vele, s ezért már egy új műfaj, a század végétől egyre kedveltebb, virágkorukat a 20. század első felében élő kegyhelyismertetők közvetlen előzményének tekinthető. E típus egyik korai példája az 1731 körül keletkezett terzactumi mirákulumos könyv, amely már a bevezető elmélkedésében felhívja a figyelmet a csodák jelentőségére, s utal a kegyhely jótevőjének, a Frangepán családnak a bőkezűségére. Ezután 5 fejezetben a názáreti ház translációjáról, a Santa Casa további útjáról és az V. Orbán pápa által adományozott kegyképről van szó. A 6-9. fejezet a terzactumi Máriának tulajdonított, 1527-1729 között történt 205 csoda leírását tartalmazza, amit a különböző egyéb csodás jelek /a tenger megáradása/ bemutatása követ. Ezután a kegyhelyre vezetett fogadalmi zárandoklatokról olvasunk, néhány nagyobb zárandoklat lefolyásáról gyakorlati célzattal részletes tudósítást is kapunk. A kegyhely privilégiumainak, az ott elnyerhető búcsúknak a részletezése ugyancsak a gyakorlati pasztoráció szempontjai szerint történik. A könyv végén a kegytemplom és kolostor alapítójának, Frangepán Mártonnak az életéről és mecénási tevékenységéről szerzünk tudomást, a Conclusio pedig Máriához intézett felajánló imádságot közöl.³⁹

A típus egy későbbi példája Matejka József sasvári káplán 1843-ban magyar, német és szlovák nyelven megjelent munkája. Ebben a kegyhely története és egykorú állapota után részletes beszámolót kapunk a búcsújárás rendjéről, a régebbi és újabb csodákról, az adományozókról, valamint arról, hogy a kegyhelyet korábban gondozó pálos rend eltörlése után jelenleg világi papok látják el a szolgálatot. A kegytemplom részletes ismertetése után a

³⁷ XXIB1

³⁸ VIB1

³⁹ XXVIII B3

Sasvárra utazás körülményeiről és különböző lehetőségeiről tájékoztatja a könyv az olvasót. A Függelék a kegyhely rövid kronológiáját adja, a Tartalom után pedig a szerző ígéretet tesz az olvasónak, hogy Mária Zarándokának útja címmel rövidesen e mű második kötetét is elkészíti, amely elmélkedéseket, imádságokat és énekeket tartalmaz majd.⁴⁰

A sasvári kegyhely 300 éves jubileumára 1865-ben kiadott munka már átmenetet képez a mirákulumos könyvek és a kegyhelyismertetőik illetve alkalmi kiadványok között. Ebben a kegyhely története után az első csodákról, majd a kegyszobor történetéről szerzünk tudomást. Ezt követi az 1864-es jubileumi búcsúra vonatkozó okiratok, valamint az egyéb emlékkönyvek és búcsús kalauzok felsorolása. A továbbiakban az ünnepi előkészületek /a kegyszoborról készített érme-, kép- és szobormásolatok stb./ és az 1864-es jubileumi búcsú lefolyása kerülnek részletes bemutatásra, végül imádságokat, alkalmi verseket olvashatunk.⁴¹

A szerkezeti típusok kegyhelyek szerinti megoszlása /Táblázat/ azt mutatja, hogy a kegyhelyek többségénél /12 kegyhely/ csupán egy-egy típus fordul elő, 2 típussal három kegyhely, 3 típussal pedig egy kegyhely esetében találkozunk. A 2 illetve 3 típussal képviselt kegyhelyeknél /Kolozsvár, Sasvár, Terzactum illetve Máriavölgy/ az összeállítók magasabb képességeire és nagyobb kísérletező kedvére kell gondolnunk. Másfelől feltűnő, hogy a legtöbb /szerkezetileg értékelhető/ kiadvánnyal szereplő Máriaradna esetében az egész időszakban egyetlen szerkezeti típus /3./ vonul végig, ami az új kiadások és kiadváltozatok nagy számával, az összeállítóknak a jól bevált szerkezethez való ragaszkodásával magyarázható.

A könyvek mirákulumszövegeket tartalmazó egységeinek szerkezeti típusok szerinti arányát vizsgálva megállapítható, hogy ezek a részek a legkedveltebbnek számító 2. és 3. típusba tartozó munkákban találhatók meg a legnagyobb terjedelemben. A mirákulumokat tartalmazó egységek arányának időbeli alakulása azt tükrözi, hogy a mirákulumszövegek aránya az időben előre haladva minden típusban fokozatosan csökken. Ez a csökkenés jól párhuzamba állítható a kiadványok tartalmának összetettebbé válásával és szerkezetének differenciálódásával is.

A mirákulumszövegeket tartalmazó részek belső szerkezete alapján a kiadványok két nagy csoportra oszthatók. Az első csoportra a szövegek időrendi tagolása, a másodikra a tematikus beosztás a jellemző. Az ebből a szempontból értékelhető kiadványok döntő többsége az időrendi tagolást követi /27 kiadvány/.⁴² Ezen belül a leggyakoribb /13 kiadvány/ az a megoldás, hogy az egyes szövegeket nem külön címmel, hanem más módon /pl. bekezdésekkel,

⁴⁰ XXIIIB5, XXIIIB6, XXIIIB7

⁴¹ XXIIIB8

⁴² Ebből a szempontból nem értékelhetők az időközben hozzáférhetetlenné vált nyomtatványok /XIIIB1, XVIIIIB8, IVB1/ és azok a munkák, amelyekben a mirákulumos rész nem választható el a könyv más részeitől /VIB1, XVB1, XXB7, XXIIIB5, XXIIIB6, XXIIIB7, XXIIIB8/

számmal stb./ különítik el egymástól.⁴³ A másik lehetőség az, hogy minden szövegnek külön címet adtak az összeállítók /11 kiadvány/,⁴⁴ 3 könyvben pedig évenként összefoglaló cím alatt szerepelnek a mirákulumok.⁴⁵ Ez utóbbi megoldás a kolozsvári könyvek egy részének jellemzője. A tematikus rendet követő könyvek csoportjában /4 kiadvány/ az egész mirákulumanyag beosztása a fogadalomtétel oka alapján történik,⁴⁶ más esetekben viszont a tematikus beosztás egy-egy éven belül ismétlődik /4 kiadvány/.⁴⁷ Ez utóbbi szerkesztésmód egyedül a sasvári kegyhely kiadványaira jellemző.

A kiadványok mirákulumos részének belső szerkezetét és a kegyhelyek összefüggését vizsgálva az is megállapítható, hogy a kegyhelyek döntő többségében /11 kegyhely/ csak az egyik szerkezeti megoldás fordul elő, s csupán két kegyhely /Máriaradna, Máriavölgy/ kiadványaiban találkozunk az időrendi és a tematikus beosztás egymással párhuzamos alkalmazásával.

A mirákulumszövegeket tartalmazó részek szerkezetének időbeli alakulása azt mutatja, hogy az egyszerűbbnek számító időrendi tagolás az egész vizsgált időszakban folyamatosan megtalálható. Ennek oka jórészt abban keresendő, hogy az alapul szolgáló kéziratok feljegyzések nagy része is időrendben készült, így az eredeti beosztás megtartása kevesebb beavatkozást tett szükségessé a szerkesztők részéről. A nagyobb felkészültséget igénylő tematikus beosztású kiadványok többsége /a 8 közül 6/ a 18. századból való, ami arra utal, hogy ez a megoldás elsősorban a műfaj virágkorában volt ismert, azt megelőzően és utána is csak elvétve próbálkoztak vele.

Mielőtt rátérnénk a mirákulumszövegek típusainak részletes elemzésére, vessünk egy pillantást a nyomtatványok eddig nem említett csoportjára, a füzetes kiadványokra. A könyvektől elkülönített vizsgálatukat mindenekelőtt az indokolja, hogy a műfaj fejlődésének a könyvekkel részben párhuzamos, részben azonban új szakaszt tükrözik. Az öt füzetes nyomtatvány közül három a 18. század második feléből, kettő pedig a 19. századból származik, ami arra utal, hogy megjelenésükkel illetve nagyobb számú elterjedésükkel a műfaj utolsó, hanyatló periódusában kell számolnunk. A 18. századi nyomtatványok közül kettő ugyanannak a műnek a magyar és latin nyelvű kiadása. Ebben a második máriapócsi kegykép könnyezése és az ennek nyomán tartott vizsgálat áll a középpontban, melynek kapcsán a szerző a képhez szóló imádság és ének után röviden összefoglalt csodákat is közöl. Az itt felsorolt csodák közül csupán kettő a konkrét személyhez kapcsolódó gyógyulás, a többi magának a kegyképnek csodálatos elváltozása az események sorrendjében. A munka végén

⁴³ XVIIIIB1, XVIIIIB5, XVIIIIB6, XVIIIIB7, XVIIIIB9, XXB3, XXB4, XXB6, XXB8, XXIB1, XXVIIIIB1, XXVIIIIB2, XXVIIIIB3

⁴⁴ IIB1, IVB2, XIIB2, XVIIIIB2, XVIIIIB3, XVIIIIB4, XVIIIIB11, XXB5, XXVIB1, XXVIIIIB1, XXIXB1

⁴⁵ XIIB1, XIIB3, XIIB4

⁴⁶ XIVB1, XVIIIIB10, XXB1, XXIIIB1

⁴⁷ XXIIIB1, XXIIIB2, XXIIIB3, XXIIIB4

a szerző egy általánosan elterjedt toposszal hozzáteszi, hogy még számtalan más csoda is történt, amelyekről "a Templomban emlékezetre fel-függesztetett ajándékok" tesznek bizonyosságot. Ezek a kassai Landerer nyomdában megjelent füzetes nyomtatványok viszonylag még igényesnek mondható kiállításukkal mintegy átmenetet alkotnak a klasszikus értelemben vett mirákulumos könyvek és a ponyvakiadványok között.⁴⁸

A 18. század végére datálható harmadik füzetes nyomtatvány már valódi ponyva, s ezen belül az ún. mirákulumos ponyva típusának képviselője. Az évszám nélkül, ismeretlen helyen megjelent kiadvány nyolc lap terjedelemben rövid kegyhely-történet, "Az Andacsi csudálatos Bóldog Asszony Képe előtt akármi szükségben mondandó ájtatos és foganatos imádság"-ot, s a kettő között "egynehány itt történt Csudák"-at tartalmaz, "mellyek a többek közül kiszedettek."⁴⁹ Itt tehát a kiadvány összeállítója már nem törekedett a rendelkezésre álló teljes mirákulumanyag közrebocsátására, hanem megelégszik egy szerény válogatással.

A mirákulumos ponyva a barokk kori mirákulumos könyvek kései utódjaként a 19. századi ponyvairadalomban önálló típusnak számít, ami föltehetően további csoportokra osztható. Még a barokk hagyomány továbbélése figyelhető meg azon a Bálint Sándor közléséből ismert szegedi nyomtatványon, amely "A radnai csodatevő képek eredetéről való történet"-et mondja el verses formában, s versbe foglalt mirákulumszöveget is tartalmaz.⁵⁰ Újabb csoportot képvisel az a Jászberényben kiadott ponyvanyomtatvány, amelyből már szinte semmit nem tudunk meg magáról a kegyhelyről, neve is csak a szövegben fordul elő. A nyomtatvány címe azonban magára a megverselt mirákulumra; "Egy szegény boldogtalan család története és megvigasztalása"-ra utal. A szöveget Mária-ének és a "kised Jézushoz" szóló ima egészíti ki, s maga a versszakokra tagolt, rímes mirákulumszöveg is minden valószínűség szerint énekelhető volt.⁵¹ Mindezek a példák esetlegességük ellenére is jól mutatják a mirákulumos könyvek műfajának fokozatos átalakulását, és maguknak a szövegeknek a továbbélését a megváltozott tartalmu és szerkezetű kiadványokban.

A mirákulumszövegek típusai

A füzetes kiadványok után vegyük szemügyre a könyvekben szereplő egyes mirákulumszövegek főbb típusait. Ezek a típusok csak kivételes esetben fordulnak elő tisztán egy-egy kiadványban, a nyomtatványok többségére a különböző szövegtípusok keveredése, együttes alkalmazása a jellemző. Ebben az összeállítók képessége mellett fontos szerepet játszott az alapul szolgáló kéziratok források jellege, a felhasznált szövegek részletessége. Így a különböző

⁴⁸ XVIIB1, XVIIB2

⁴⁹ IB1

⁵⁰ XVIIB12

⁵¹ XXIIB2

szövegtípusok időbeli előfordulásához törvényszerűségeket csak korlátozott mértékben kereshetünk. A beosztás alapjául a kor ismert epikai alapformái kínálkoznak, mivel a kiadványokban szereplő szövegek túlnyomó többsége ezekhez kapcsolódik.

Az 1. típusba a kéziratos előzményekhez legközelebb álló szövegek, az ún. tudósítások tartoznak. Ezekre a szövegekre általában a legfontosabb adatok szűkszavú elmondása, az adatoknak egyetlen bővített mondatban történő összefoglalása a jellemző:

"Csiki Katalin a Szent Szűznek tulajdonítván, hogy nagy fő fájásoktól megmenekedet, ezüst homlok formát emlékezet fejébe ajándékozot."⁵²

"Ide-való a mi Ederin Maximiliana tábori Aszszonnyal-is ebben az esztendőben történt. Ez szöntelen való fő-fájást szenvedet; de mihelt jegybe adatott drága selyem pántlikáját a könyvező Szűznek bé-mutatta, alázatosan kérvén tölle segedelmet, legottan tellyességgel meg-menekedet a régi nyavalyátul."⁵³

"Stocker Szebeni Orvos Ur, a ki öt hónapig veszedelmesen betegeskedvén, a Bóldogságos Szűzhez folyamodott, meg-gyogyulván egy ezüsből öntött Férfi képet mutatott bé a B.Szűznek tsudálatos Képe előtt."⁵⁴

"Kumla András, Zsólyom Vármegyében, Sz.András nevü helységben lakos, testének fél részében guta-ütés által szóllásától-is meg-fosztatván, 1793. Sz. György Havának 7-dik napján e szent Helyre hozattatott, egynehány fördések után egészségét szóllásával együtt vissza nyerte."⁵⁵

"Kunovban lakott Baron János özvegye 28 hétig keze s lába használata nélkül fájdalmas közvényben feküdt, minden orvosság sikertelensége után Sásvárrá viteté magát, hol mindjárt könnyebülést érze, az ismételt ide jövetel által pedig kívánt felgyógyulást nyert."⁵⁶

Az egyszerű tudósítással szemben fejlettebb megoldást jelent a szövegek egész történeté váló kikerekítése /2. típus/. Itt mindenekelőtt a mirákulum előtörténete, a fogadalomtétel oka kerül részletes bemutatásra. A mirákulum-történet további jellemzői, hogy itt a szereplő személyek és dolgok közötti belső összefüggésekre is fény derül, s hogy itt a nyelv már nem csupán a közlés eszköze, hanem önálló értéke is van: az ábrázolt események a nyelvi formában jutnak kifejezésre:

"Az előbb nevezett Esztendőben Buchini lakós Boke Anna Mária, a nagy fájdalmok miatt majd érzéktelennek láttatott leni: már el annyira szorongattatott, hogy csak remegne benne a Lélek. Nem segíthet rajta semmiféle orvosság Márián kívül: A Radnai kegyelmes Képnek minekutánna magát fel-áldozta, Kis-Aszszony Havának hetedik napján minden nyavalyák töle eltávoztak. A Radnai Hegy, tudni-illik az a kövér hegy, a mellyen az Isteni

⁵² XIIIB3. 191.

⁵³ XIIIB1. 97-98

⁵⁴ XIIIB4. 153.

⁵⁵ XXIB1. 95.

⁵⁶ XXIIIB5. 22.

Felség az ő Szűz Szent Annyának kedvéért lelki, és testi ajándékokat osztogatt az embereknek."⁵⁷

"Lorenz Brumer ebenfalls aus Maehren hatte das Unglück, dass eine schwere Thur auf ihn gefallen, und ihm den Kopf erbaermlich verletzt hatte, er lag eine geraume Zeit ausser Sinnen is grösster Todes-Gefahr, nach weniger Erholung schlaget er seine ersten Gedanken auf Maria Schossberg, versprich eine Krichfahrt, und wird von Tag zu Tag mit ihm besser."⁵⁸

A szövegek következő fejlettségi fokára a novellaszerű alakítás a jellemző /3. típus/. Ezekben a mirákulumnovellákban a nemegyszer feszültségektől sem mentes cselekmény kerül az előtérbe, melyben az események egy csúcspont köré rendeződnek. Ezeknek a szövegeknek az esetében azonban mégsem beszélhetünk teljes értékű novellákról, mivel egy speciális tárgyhoz és a cselekmény felépítését előre meghatározó alapszerkezethez kötődnek:

"Konopka János György, mint egy harmincz öt Esztendöket érvén, hittet bizonyította, hogy kedvelvén a lövöldözést, és Aradban Umerl Dánielnél munkálkodván, egy szarkára kétszer sütötte ki puskáját de el nem találta: annak okáért a Maros-folyójáig követte azt, holott el-fogyván sörétye követsekkel terhesítette-meg lövöldöző eszközt, és harmadszor ki-sütvén a szarkára, de hasonló-képpen hibázott, és nem ő a szarkát, hanem talám a szarka lötte meg-ötet: mert azonnal öszve vonyódott lába annyira, hogy nehezen sántikálhatott szállására. Annak utánna két héték-ig nyögött az ágyba, és minden keneteket haszontalanoknak tapasztalt lenni. Halván pediglen Gazdájátul, hogy a Radnai kegyelmes Képnél sokan épséget nyernének, olly fogadást tött; hogy alkalmatosságot nem kapván: kész volna kezein és lábain a Radnai kegyelemes képet meg-látogatni. Halván ezt a Gazda, szekeret szerzett, és a nyavalygó sántát a kegyelmes Képnek elejbe késérte. Hólott el-végezvén buzgó ajtatosságát Konopka János György lábának épségével vissza tért."⁵⁹

A mirákulumnovellák gyakran nem önállóan, hanem az áhítatot serkentő keretbe foglalva, bibliai vagy más idézetekkel színesítve jelennek meg:

"Posonyi Sadlerin Borbályának Anna Mária nevü 13. esztendös leánya pedig, ugyan ott Posony Városánál a Dunán által-akarván menni, kiss-Aszszony Havának 6-dik napján más ött személlyel együtt csónokba szállot, s midön már a folyóvíznek közepét érnék, leg-ottan a hajócska veszedelmessen kezd hanyattatni, mitül is. Navita confessus gelidum pallore timorem, /Ovid.lib. I. Trist. Eleg. 3./ a Révész hogy féllyen változó színével jelenti: mert nem bir evező kezével: kormányoz ugyan tehetsége szerént, de hijába mesterkedik: mert a hajó fel-fordul, s legottan Rectorem rapidus aequore vortex, /Aeneid 2./ a nyomorut Révészt sebes víz el-veri, szerencsétlen és mély örvényébe nyeli.

⁵⁷ XVIII B5. 86.

⁵⁸ XXIII B4. 152.

⁵⁹ XVIII B5. 87-88.

Más négyen segítségre sietve jött emberek által ki-ragadtattak. Anna-Mária pedig, azonnal hogy a csónokból ki-fordult, a Sasvári Csuda-tévő Boldog Aszszonyt hita segítségül, viszi azonban a sebessen folyó víz, de el-nem merül: mert t. i. a hatalmas Aszszony a víznek meg-parancsolta, hogy hiv ajtatosának ne ártson. Végre midőn a B.Szűznek oltalma által meg-tartatván, a víztől ezer lépésnél tovább szép csendessen vitettet-vólna, bizonyos Halásztul ki-fogattatik, és a partra szerencsésen ki-vitettetik. Melly erről a jeles jótéteményről hiven meg-émlékeztvén, Szent Mihály havának 21-napján az Annyával együtt /melly ezeket jó lélekkel meg-beszélvén, értésre adta/ Sasvárra jött, s a Kápolna falára fogadási írott képet függesztvén, életét megtartó kegyes Aszszonyát hála-adatossággal idévezlette. Szerencsésen hajóház az, a kinek a Szűz Mária igazgató kormányval."⁶⁰

A bibliai csoda példázatként, novellisztikus betétként jelenik meg a következő mirákulumszövegben:

"Minek utánna szerelmes Idvözítőnknek hire neve mind a csuda tételekért, mind pedig a külömb külömb féle orvoslásokért a tartományokra, városokra, várakra, kastélyokra és falukra, ki-terjedett vólna, sok szükölködők, nyavalyások, betegek, poklosok, vakok, inaszakattak, süketek, némák, hideg lelést, vér folyást szenvedők, öszve sugurodtak, és más nyomorultak folyamodának hozzája, s elsőben-is a maga Annya Maria, mikor Kána Galileában el-fogyott vólna a bor, hogy a völegény szégyenben ne maradna, a bornak fogyatkozása miatt, megszóllitá szent Fiát, s azt mondá néki Joan. 2. Vinum non habent. Fiam nincs borok. A Kánáneai aszszony mikor leánya gonoszul gyötörtetnék az ördögtől Matt. 15. v. 22 ... kiálta, mondván néki: könyörülly rajtam Uram, Dávidnak fia: az én leányom gonoszul gyötrettetik az ördögtől. ... Így gyógyította-meg ez a Sümegi csudálatos Anya a méltóságos Herbavil General uram Regementéből való Tizedest Schur Jánost ..."⁶¹

A szövegek genezisének legfejlettebb fokát az ún. mirákulumelbeszélések alkotják /4. típus/. Erre a szövegtípusra az események előzményeinek és körülményeinek fokozott részletezése, a cselekvések motivációinak bemutatása, a cselekmény menetének öntörvényűsége a jellemző. Az elbeszélő itt erőteljesebben előtérbe kerül, s a szereplők sorsában való részvétellel mintegy közvetítő szerepet játszik az elmondott történés és az olvasó között. Ugyanakkor ezek a szövegek sem nevezhetők tiszta elbeszéléseknek, mivel nem elsősorban a mesélő kedv, hanem a mirákulum hírül adása motiválja a szerzőket, az ábrázolás mögött itt is a csoda és a benne megnyilvánuló természetfölötti kegyelem megmutatásának építő szándéka húzódik. Szép példáit találjuk a mirákulumelbeszélésnek az 1743-as máriavölgyi könyvben, most mégis az 1810-es máriaradnai könyvből, Dugonics András tollából idézünk:

⁶⁰ XXIIIB3. 215-216.

⁶¹ XXVIB1. 137-139.

"Meg-indulánk Szegedről mü előbb említett hármann Urunknak /a-mint mondtam/ 1807 dikében 9-dik Septemberben /Kedden/ reggeli hét-órákor, és Tápénál által-tétetvén a Tiszán, dél előtt Makóra értünk, és a Vendég fogadóban öttünk, noha Oracsek-Fülöp-Ur /Sós-Kontrolór/ eleget unszolt a jó tartással; de megigérvén néki: hogy vissza jövet hozzája szállunk; azon ebédnél meg-hagyott.

Éjjelünk Palotán volt Gallovics-Imre-Urnál, a Palotai kerületben nagy érdemü Tisztartó-Urnál, kinek nagy szívét bőven tapasztaltuk, és azt mostanában-is emlékezetünkben tartjuk.

Tizedik Septemberben, a szent Mise után, meg-indulván Palotáról; ebédre Pécskára jöttünk, és a Vendég fogadóba szállottunk. Ezt meg-hallván Pitelli-Urnak /egy Kamerális ösmerős Tisztnek/ legérdemesebb Hitesse; magához hívott, és így ebédelnünk nálla költetett.

Éjjelre Aradon vóltunk a Tisztelendő P. Minoritáknál, kiknek jó akarattyokba levél által ajánlva vóltunk a Szegedi P. Minoritáknak Tiszteletre-méltó Gvárdiánnýatul. Ezek a Tisztelendő atyák tehát igen jó szívvel fogadtak, kiknél-is a következőt napot /Tizedik Septembert/ szíves barátságban töltöttük.

Itt Aradon történt valami velünk, a-mi utunkban legnevezetesebb.

Ebéd után, ösmérösseinknek látogatássokra, mind-a hárman ki-akarván ebéd után menni, /midőn a Sör-ház felé tartottunk/ lovainknak elejökbe jött egy ördögös fejét-nyujtogató Bival. Mivel pedig Öcsémnek lovai soha ez előtt nem láttanak ily fertelmes állatot; egyszeribe meg-ijedtenek /a gyáva kocsist erejébül ki-vévén/; vissza-fordultanak, a rudat, és az első kerekeknek tengelyét összeh-törték, a kocsit fel-fordították.

Szerencsésen ki-ugrottanak ugyan a kocsibul, mind Öcsém, mind annak Menye-is; de minekelőtte én ki-ugorhattam volna, a fel-forduláskor oly ütést vettem fejemenn: hogy kemény szőr-kalapom bé-horpadott, és fejemnek jobb részét oly kegyetlenül meg-érdeklette valami: hogy rajta sebet ejtene. Én pedig magam kívül lévén, a kocsibul nagy erővel ki-vonattattam.

A Lovaknak lábaik a gyöplőbe, és az istrángokba bele kötélődzvén, tovább nem mehettek Osztán /az oda-csödült jó embereknek szorgalmatosságjuk által/, azokbul ki-bontakozván, helyre állítottak, ki-is fogattattak. Fejemet osztán borral ki-mosták, de a fájást tünnöm költetett.

Ha mü e szerencsétlenségbul-való meg-menekedésünket, a boldogságos Szüz kegyelmének lenni mondgyuk, s azt tesszük a-mit mü előttünk más hál-adatos emberek tettenek. Szeme előtt tarthatta Mária ügyeközetünket, melyel ötöt Radnán meg-látogatni kívántuk, és /hogy ezt bé-is tellyesithessük/ a bizonyos veszedelmet meg-gátolni kívánta. ..."⁶²

Az egyes szám első személyben élményszerűen előadott történetnek ezzel még nincs vége: Dugonics ezután összefoglalja a hatnapos radnai kirándulás további eseményeit is.

⁶² XVIII B7. 128-131.

Itt csupán arra volt lehetőség, hogy a főbb epikai szövegtípusokat azok tiszta megjelenési formájában mutassuk be. A kiadványokban nemcsak hogy a különböző szövegtípusok keverednek egymással, hanem a típusok között számos további átmeneti forma is található aszerint, hogy a szerzők szellemi és nyelvi képességeikhez mértén hogyan használták fel a rendelkezésükre álló eszközöket. A bemutatott szövegtípusok példái az egész korszakban megtalálhatók ugyan, fokozott megjelenésükkel azonban csak bizonyos időszakban kell számolnunk. Míg ugyanis a mirákulumnovella és a mirákulumelbeszélés elsősorban a műfaj virágkorára, a 18. századra jellemző, a tudósítással és a történettel a 18. századon kívül jórészt a 19. században találkozunk nagy számban, ami a szövegek redukcióján, terjedelmi csökkenésén keresztül jól mutatja a műfaj hanyatlását.

Az epikai formáknak megfeleltethető szövegtípusok mellett néhány kiadványban találkozunk olyan szövegekkel is, amelyek megformálásában a szerzők építő szándéka a meghatározó jelentőségű. Ezek a szövegek a műfajnak az áhítatirodalom szövegeivel való szoros kapcsolatára utalnak, mivel bennük a tulajdonképpeni történet alárendelt jelentőségű, s csupán támpontként szolgál a szerzők hosszadalmas fejtegetéseihez. Így például alapvetően az építő szándék határozza meg az 1661-ben kiadott latin nyelvű máriavölgyi mirákulumos könyv szövegeinek felépítését.⁶³ Itt a szövegek fejezetekre tagolva, tematikus csoportosításban jelennek meg, minden fejezetnek összefoglaló címe van. Egy-egy szöveg a sorszámmal jelzett "exemplum" alcímet viseli, ami már utal arra, hogy itt a tulajdonképpeni eseteket megelőző és lezáró teológiai fejtegetések állnak a középpontban, s maguk a rövidre fogott mirákulumok mintegy ezek alátámasztását, megerősítését szolgálják. Az alkalmazott idézetanyag szerzőinek skálája Aristotelestől Ágostonon át Hugo de S. Victore-ig terjed, ami ugyancsak jól mutatja, hogy az összeállító elsődleges célja mondanivalójának sokrétű kifejtése volt, amihez a mirákulumok csupán az egyik kiindulópontot és a példaanyagot jelentették.

Az 1736 körül megjelent latin nyelvű kolozsvári könyvben a szövegek címe "Beneficium", amit sorszám egészít ki.⁶⁴ Ezt követi az esetek kerek egésze formált leírása, melyhez a Loretoi litánia egy-egy sora kapcsolódik. Ezután egy ún. Lemma következik, amely az esetnek a litánia sorával erősített misztikus értelmét ragadja meg tömör formában. A Lemma után minden esetben egy négy részre tagolt ún. Explicatio található, amely magától az esettől már csaknem teljesen elszakadva, verses, prózai és kérdés-felelet formában fejti ki a litánia-sor és a Lemma tanulságait. Ez a jellegzetesen barokk megoldás nyilvánvalóan a vallási ismeretek könnyebb elsajátítását, a hitoktatást szolgálta, s ezért rá a mirákulum-katekézis megnevezés alkalmazható.

⁶³ XXB1

⁶⁴ XIIIIB2

A mirákulumszövegeknek az áhítatirodalom szövegeivel való szoros összefüggését mutatja végül az 1744-es latin nyelvű máriavölgyi könyv második, a kegyhelyhez kapcsolódó nevesebb személyeket verses formában dicsőítő része.⁶⁵ Itt a hangsúly a formán, a "cármine heroico"-n van, s a csodák felvonultatása mintegy a főrendiek nemes cselekedeteinek természetfölötti párhuzamául, a kegyszobor égi segítségének bemutatására szolgál. Maga a mirákulumszöveg ebben az esetben önálló szövegegységként megszűnik létezni, és egy átfogó kompozíció, egy másik műfaj, a dicsőítő ének részévé válik, mintegy szervesen beépül abba, s illusztráló szerepet játszik.

Illusztrációk

A mirákulumos könyvek vizuális megjelenéséhez szervesen hozzátartoznak a címlapokkal szemben /a füzetes kiadványok esetében magán a címlapon / illetve a könyvek belsejében, a szöveg között elhelyezett metszetes illusztrációk. Míg a címlapelőzések és a címlapillusztrációk rendszerint a figyelem felkeltését, a kiadványok nagyobb kelendőségét szolgálták, a belső illusztrációk szerepe inkább a figyelem ébrentartása, egy-egy szövegrészlet megvilágosítása volt. Ezért a kiadványokban betöltött eltérő funkciójuk alapján a címlapelőzéseket /a címlapillusztrációkkal/ illetve a szövegközti illusztrációkat célszerűnek látszik egymás után vizsgálat alá venni, a nyomdai záródíszeket, fejléceket stb. itt nem elemezzük.

⁶⁵ Paraphrasis Poetica. Celsissimus Princeps Emericus Esterházy,
non sine prodigo a periculoso tubere per Thaelenses aquas a B.V. curatus, argenteam suam
supellectilem pro nova Ara applicandam grato anomi S.suae Sospitae offert.

Spiritus ut rediit, meliusque in Corpore robur,
Tum Princeps animo recolens, quo fonte reducta
Vita fuit, dulces Paulino ex Ordine Fratres
Protinus accivit sunt hi qui fana Thalenae
Matris procurant, et quos ab obrigine Claustri
Diva Capellanos elegerat atque Clientes
Servat ad usque suos; quos una Professio quondam
fecit Germanos tanto cum Principe Fratres.

..
Atquia jam pariter manet alta mente repostum,
Quod pro Virgineis anathema spondimus Aris,
Suscipite oblati fulgentia dona metalli
Argento cusas patinas phialasque nitentes
Urceolos, orbes, salinaria vasa, basesque
Et quod Praesulea tabula quod Principe dignum
Hactenus exposui, Thallensi serviat Arae,
Ac Divae posthac meliori sede locandae!
Caelitibus obtentae sint haec monumenta salutis.

XXB7. 98-99.

Címlapelőzékkel vagy címlapillusztrációval összesen 26 nyomtatványban talákoztunk,⁶⁶ ezek közül 7 kiadványban belső illusztráció is található,⁶⁷ 6 további nyomtatványban pedig csak belső illusztrációkat találtunk.⁶⁸ A címlapelőzések előállítási technikáját vizsgálva a réz- illetve a fametszetek aránya 22:3, ami azt mutatja, hogy a címlapelőzések készítésénél a rézmetszetes technikát részesítették előnyben a fametszettel szemben. A 26 címlapelőzék valójában 23 önálló ábrázolást jelent, mivel 3 rézmetszet 2-2 kiadványban is előfordul.⁶⁹ A 23 önálló ábrázolás közül 15 szignált, 8 szignálatlan. A 15 szignált ábrázolás mind rézmetszet, a 8 szignálatlan között 2 fametszetet és 1 fekete-fehér litográfiát találunk. A két szignálatlan, meglehetősen igénytelen fametszet illetve a litográfia egy 18. és két 19. századi füzetes kiadvány címlapján foglal helyet.⁷⁰ Az öt szignálatlan rézmetszet közül egy J. Ph. Binder nevéhez kapcsolható,⁷¹ a fennmaradó négy rézmetszet készítőjét nem sikerült azonosítani.⁷² A rézmetszők közül a metszetek számát tekintve kiemelkedik a budai J.Ph.Binder, akinek a máriapócsi, a máriaradnai, a mátraverebélyi, az óbuda-kiscelli és a szegedi kegyképről készített metszeteit használták fel címlapelőzékként.⁷³ A Binder által megmetszett kegyképeknek ez a területi megoszlása jól mutatja, hogy az ország bármely részén lévő kegyhelyről készített illusztrációival Binder jelentős feladatot vállalt a magas művészet előképeinek közvetítésében a népi ikonográfia felé, s mintegy a tolmács szerepét teljesítő, ún. "kétnyelvű" művész volt. Metszeteinek hosszú életét mutatja, hogy a szegedi kegyképről készített munkáját jóval a halála után használták fel a szegedi kiadvány címlapelőzékekül.⁷⁴ Bindert követi a jórészt felvidéki orientációjú nagyszombati J. Jaeger, akinek máriavölgyi metszete két különböző kiadványban,⁷⁵ sasvári metszete pedig ugyanannak a műnek két kiadásában egyaránt két-két alkalommal fordul elő.⁷⁶

Délvidéki nyomtatványokban két alkalommal találkozunk Johann Kaspar Mannasser névvel, aki egy augsburgi rézmetszőcsalád egyik Grácban tevékenykedő tagja volt a 17.század második felében,⁷⁷ s a *terzactumi* /a motívum tervezője - "del."=*delineavit* - itt Albinus Batto/⁷⁸ és a *zágrábremitel*⁷⁹

⁶⁶ Ezen kívül további két, jelenleg hozzáférhetetlen nyomtatványban van még metszetes illusztráció: IVB1, XIIB1

⁶⁷ XVIIIIB3, XVIIIIB5, XXB1, XXB4, XXVIIIIB1, XXVIIIIB2, XXIXB1

⁶⁸ XVIIIIB2, XVIIIIB4, XVIIIIB6, XVIIIIB10, XVIIIIB11, XXB8

⁶⁹ XXB4, XXB7, XVIIIIB1, XVIIIIB2, XVIIIIB5, XVIIIIB6

⁷⁰ IB1, XVIIIIB12, XXIB2

⁷¹ XVIIIIB3

⁷² XXB3, XVIIIIB9, XXIIIIB5, XXIIIIB6, XXVIB1

⁷³ XVIIIIB2, XVIIIIB3, XVIIIIB5, XXIB5, XXIIIB1, XXVIIIIB1

⁷⁴ J. Ph. Binder Budán halt meg 1811.dec.18-án. Pataky Dénes 1951. 82. A szegedi kegyképről készített metszete 1831-ben jelent meg: XXVIIIIB1

⁷⁵ XXB4, XXB7

⁷⁶ XVIIIIB1, XVIIIIB2

⁷⁷ J. K. Mannasser életrajzi adatait Thieme-Becker 1907. Megfelelő kötetéből vettük.

⁷⁸ XXVIIIIB2

kiadvány címlapelőzőkét készítette, Adr. Croesnini pedig az 1648-as terzactumi könyv címlapelőzőkét metszette rézbe 1646-ban.⁸⁰ Egy-egy alkalommal találkozunk a pozsonyi Sebastian Zeller⁸¹ és Elias Widemann⁸², a gráci J. V. Kaupertz,⁸³ a csaknem mindig együtt dolgozó bécsi testvérpár, Andreas et Joseph Schmutzer,⁸⁴ valamint a kolozsvári Brück Gy.⁸⁵ nevével.

A kiadványok címlapelőzőkei az ábrázolások alapján három nagyobb csoportba oszthatók. A legegyszerűbb az a megoldás, amikor a metszeten csak maga a kegykép látható.⁸⁶ Az ábrázolások másik csoportján a kegykép alatt ott látjuk a kegytemplomot és közvetlen környezetét, a templomhoz kapcsolódó kolostort stb.,⁸⁷ esetleg a település egy részletét.⁸⁸ A kegyhely tágabb környezete a kegykép történetére utaló részlettel jelenik meg az 1718-as terzactumi kiadvány nagyméretű címlapelőzőkén.⁸⁹ Az ábrázolások harmadik csoportján az előbbieket mellett közvetlen utalást találunk a kegyhely csodatevő jellegére. Így előfordul a kegykép a betegekkel,⁹⁰ a kegykép, alatta a kegytemplom, körben vagy mellette különböző fogadalmi tárgyak.⁹¹ Az 1797-es mátraverebélyi könyv címlapelőzőkén a kegykép, a kegytemplom és környezete mellett a gyógyulásra váró betegek is megjelennek,⁹² az 1672-es zágrábremetei kiadvány metszetén pedig mindezekon kívül - mintegy a földi segítség hiábavalóságának hangsúlyozására - az orvostudomány jeles képviselői is ott láthatók.⁹³ Egyik csoportba sem tartozik a mátraverebélyi kegyhelyhez kapcsolódó 19. századi füzetes kiadvány címlapján látható litográfia, mivel az a kegykép helyett sztereotíp módon egyszerűen Máriát ábrázolja a gyermek Jézussal.⁹⁴ Az ábrázolástípusok időbeli megoszlása azt mutatja, hogy míg az első típus az egész korszakban folyamatosan megtalálható, a második a 18. században tűnik fel nagyobb számban és a 19. században is előfordul, a harmadik pedig a 17. században jelenik meg, virágkorát a 18. században éli, s a 19. században már egyáltalán nem fordul elő.

⁷⁹ XXIXB1

⁸⁰ XXVIII B1

⁸¹ XXIII B4

⁸² XX B1

⁸³ IIB1

⁸⁴ XIIIB2

⁸⁵ XIIIB4

⁸⁶ XIIIB2, XIIIB4, XVIIIB2, XVIIIB12, XXB1, XXVIB1, XXVIIIB1, XXVIIIB1

⁸⁷ XVIIIB3, XVIIIB5, XVIIIB9, XXB3, XXB4, XXB7, XXIIIB4, XXIIIB5, XXIIIB6

⁸⁸ IB1

⁸⁹ XXVIIIB2

⁹⁰ XXII B1

⁹¹ IIB1, XXIIIB1, XXIIIB2, A sasvári metszet egy későbbi változatát közli Szilárdfy Zoltán 1981.

119. 10. kép

⁹² XXIB1

⁹³ XXIXB1

⁹⁴ XXIB2

Az ábrázolástípusok kegyhelyek szerinti megoszlása a következőképpen alakul. Kilenc kegyhelynél csupán egy-egy típus fordul elő, ezek közül Kolozsvár esetében az 1. típus kétféle változatban található,⁹⁵ négy kegyhely esetében az ábrázolások két-két különböző típusba sorolhatók. Terzactumot az 1. és a 2. típus egy-egy változata képviseli,⁹⁶ Sasvárnál a 3. típus kétféle változatban, az 1. típus egyszer fordul elő.⁹⁷ Máriaradna és Máriavölgy esetében az 1. típus egy-egy változatban,⁹⁸ a 2. típus három illetve két változatban figyelhető meg.⁹⁹ Az 1771-es máriaradnai könyv¹⁰⁰ címlapelőzéke szignálatlan ugyan, de a könyvben található belső illusztrációsorozat első lapja Binder nevével szignált, s az ábrázolásmód valamint a stílus sajátosságai alapján valószínűsíthető, hogy a címlapelőzék is Binder készítette. Az 1773-as máriaradnai kiadvány¹⁰¹ szignált címlapelőzéke ugyancsak Binder munkája, s bár a két metszet alapszerkezete ugyanaz, részleteinek megvalósítása eltér egymástól. Így például a korábbi metszet szabadabb vonalvezetésű, a kegykép nem szabadon, hanem baldachin alatt, drapéria keretben lebeg, s az egészet angyalok tartják. További különbség, hogy a korábbi metszeten az alsó rész a kolostorral még nincs külön keretezéssel élesen elválasztva a kép felső részétől. A két Binder-metszetnek az 1824-es kiadvány¹⁰² címlapelőzékével való összevetése alapján az is megállapítható, hogy ez utóbbi metszet készítője munkájához minden bizonnyal az 1773-as kiadvány Binder-metszetét használta mintának: szerkezeti megoldása ezzel egyezik, de pl. Binder fái itt sírkeresztekké egyszerűsödtek.

Külön említésre méltó a Máriavölgynél egyetlen változattal képviselt 1. típus 1661-es címlapelőzékének¹⁰³ ábrázolásmódja: a kegyszobor ruháján későreneszánsz ornamentika található, a szobrot övező drapéria és a keret azonban barokk jegyeket mutat. A keretben a Loretói litániából és máshonnan való Mária-allegóriák tárgyi megjelenítései /rózsa, mérleg, edény, csillag stb./ figyelhetők meg. A Máriavölgynél kétféle változatban előforduló 2. típus korábbi, 1734-es címlapelőzéke csak fenntartásokkal tekinthető az 1742-es és 1744-es kiadvány Jaeger-metszetének közvetlen előképül.¹⁰⁴ Az alapszerkezet mellett számos apró részlet /pl. a kolostorépület, a kútnál lévő embercsoport/ is megegyezik ugyan, de Jaeger metszete egységesebb hatást kelt: a kegyszobor palástját tartó két angyalt, valamint az alsó mezőben kétoldalt behajló fákat a

⁹⁵ XIIIIB2, XIIIIB4

⁹⁶ XXVIIIIB1, XXVIIIIB2

⁹⁷ XXIIIIB1, XXIIIIB2, XXIIIIB4, XXIIIIB5

⁹⁸ XVIIIIB12, XXB1

⁹⁹ XVIIIIB3, XVIIIIB5, XVIIIIB9, XXB3, XXB4, XXB7

¹⁰⁰ XVIIIIB3

¹⁰¹ XVIIIIB5

¹⁰² XVIIIIB9

¹⁰³ XXB1

¹⁰⁴ XXB3, XXB4, XXB7

domboldalakkal elhagyja, a fejek körüli 9 angyalfejet napsugarakkal helyettesíti, a háttér felhőgomolyait pedig sugarakká egyszerűsíti.

A 22 címlapelőzők közül 17 metszeten az ábrázoláson kívül szöveges felirat is olvasható. A legegyszerűbb az a lehetőség, amikor csupán a kegykép szimbolikus megnevezése, vagy helymeghatározással bővített elnevezése található a metszeten: "Regina Angelorum",¹⁰⁵ "S. Maria Bistricensis in Regno Croatiae".¹⁰⁶ A szimbolikus megnevezés mellett -"Salus Infirmorum" - a kegykép helyére és csodatévő voltára utaló szöveget olvashatunk az 1703-as sümegi könyv címlapelőzőkén:¹⁰⁷ "Vera Effigies B: Virginis Maria Sümegini in inferiori Hungaria prope Lacum Balaton in Ecclesia P.P: Franciscanorum multis miraculis clarae." A kegyképnek a kultuszhellyel történő meghatározása csaknem minden feliratnak elengedhetetlen része, amit a következő példákban a kép csodatévő voltára történő utalás egészít ki: "Das Wunderthaetige Gnaden bild von Maria Thal in Hungarn",¹⁰⁸ "Miraculosa gratiarum Imago ex Maria Tall in Hungaria",¹⁰⁹ "A sasvári bucsus templom s otti fájdamas boldogságos Szüz Mária csodatevő kegyelem képének rajza. - Magyar országban."¹¹⁰ A feliratok bővítésének további lehetősége, hogy a szöveg a kegykép megnevezésén kívül a kép történetének valamilyen jelentős eseményére /küldésére, könnyezésére stb./ utal: "Vera Imago G. V. Mariae Tersactensis. Ab Urbano V. missa.",¹¹¹ "Effigies Thaumaturgae B.M.V. Iconis Lacrymantis in Transylvania ad Claudiopolim 1699.15. February. quae visitur is Academico S.J. Templo Claudiopolitano".¹¹² Gyakran előfordul az a megoldás, hogy a felirat Máriának szóló dicsőítést,¹¹³ rá vonatkozó idézetet¹¹⁴⁻¹¹⁵ vagy más, a kegyszobor csodatévő voltára utaló részletet tartalmaz: "Te általad Oh Boldog Szüz! Vészen a beteg gyógyulást, a szomorú Vigasztalást, a bűnös botosánatot. S.Bern Ser. de Assump. A Mátra Verebélyi Sz: Helynek, Képnek, Kut Forrásnak, és ottan lött történeteknek lerajzolása."¹¹⁶ Egy esetben találkoztunk azzal a megoldással, hogy a metszet felirata élő személynek szóló ajánlást örökít meg: az 1661-es máriavölgyi könyv¹¹⁷ címlapelőzőkének szövege mintegy elővételezi magának a könyvnek Lippay György esztergomi érsek részére történő ajánlását. Említésre méltó még

¹⁰⁵ IB1

¹⁰⁶ IIB1

¹⁰⁷ XXVIB1

¹⁰⁸ XXB3

¹⁰⁹ XXB4, XXB7

¹¹⁰ XXIIIB5 Ugyanazon metszet alatt szlovák nyelvű felirat a munka 1843-as szlovák kiadásában: XXIIIB6

¹¹¹ XXVIIIIB1

¹¹² XIIIB2

¹¹³ XXVIIIIB2

¹¹⁴ XXIIIB1

¹¹⁵ XXIIIB1, XXIIIB2

¹¹⁶ XXIB1

¹¹⁷ XXB1

az 1672-es zágrábremai könyv¹¹⁸ címlapelőzékeinek szöveges része, amely a szokásos megjelölésen kívül /"S. Maria Remetensis"/ a metszeten szereplő személyek kilétét jelző és a kép tanulságát tömören összefoglaló szövegszalagokat is tartalmaz.

A címlapelőzések után fordítsuk figyelmünket a kiadványokban található belső illusztrációkra. Belső illusztrációval összesen 13 kiadványban találkoztunk: három nyomtatványban 1-1 alkalommal egy, kettő illetve három belső illusztráció van, tíz kiadványban pedig 4 különböző sorozat és sorozatváltozat illetve újrakiadása fordul elő. A belső illusztrációk illetve illusztráció-sorozatok előállítási technikájának aránya a nyomtatványok számát tekintve 5:7 a rézmetszetek javára /egy kiadványban réz- és fametszetek egyaránt előfordulnak/, ami arra utal, hogy a belső illusztrációk készítésénél illetve felhasználásánál a kétféle technika csaknem egyforma kedveltségnek örvendett. A 13 belső illusztrációval díszített kiadvány valójában 8 önálló metszetegységet jelent, mivel a sorozatok közül a három rézmetszetes sorozatból kettő két alkalommal, egy fametszetes sorozat négy alkalommal, ennek egy újrametszett változata egy alkalommal került felhasználásra. Egyetlen belső illusztráció van az 1661-es máriavölgyi könyvben, ami E. Widemann már ismertetett rézmetszetes címlapelőzékeinek a könyv második része előtt történő ismételt felhasználása.¹¹⁹ Két hatalmas méretű, kihajtható belső illusztráció található az 1718-as terzactumi könyvben.¹²⁰ Az egyik Giovanni Antonio Bosio a 17. században Velencében és Pármában működő rajzoló, metsző és rézkarcoló rézmetszete¹²¹ a kegyképről a 16-17. oldal között, a kép alatt és fölött latin és olasz nyelvű szöveg a kegykép történetéről. A másik egy ismeretlen metsző által készített rézmetszet az 56-57. oldal között. Ez latin felirattal azt az oltárszerű felépítésű, figurákkal díszített diadalkaput ábrázolja, amely alatt 1715-ben a kegyképet megkoronázták.

A címlapelőzéken kívül három belső illusztráció van az 1648-as terzactumi könyvben¹²² a 2. rész előtt a 18. oldalon Adr. Croesnini címlapelőzékként egyszer már felhasznált, a kegyképet ábrázoló rézmetszete található, a 3. rész előtt a 42. oldalon valamint a könyv végén, mintegy annak lezárásaként a 71. oldalon pedig egy-egy ismeretlen kéztől származó, a kegyhelyhez közvetlenül nem kapcsolódó fametszet helyezkedik el. Az első fametszet a keresztre feszített Krisztust ábrázolja három gyászoló mellékalakkal, a keresztfölött az Atya kiterjesztett karokkal és a Szentlélek galamb képében. A keresztfölött vízszintes szárának két vége alatt a Krisztus kezéből kifolyó vért egy-egy angyal fogja fel kehelyben. Az Atya szájától írásszalag indul: "Hic est filius meus dilectus in qui mihi bene complacui ipsum audite." A keresztfölött "In

¹¹⁸ XXIXB1

¹¹⁹ XXB1

¹²⁰ XXVIII B2

¹²¹ G.A. Bosio életrajzi adatait Thieme-Becker 1907. Megfelelő kötetéből vettük.

¹²² XXVIII B1

nomine patris et filii et spiritus sancti amen", a keresztt alatt pedig "In hoc signo vinces" olvasható. A második fametszeten későreneszánsz nyomdadarékszorból összeállított keretezésben felül a Napbaöltözött asszony, alul imádkozó házaspár illetve velük szemben két angyal térdel. Középen a felirat a Loretói litánia egyik könyörgését hozza: "Auxilium Christianorum ora pro nobis".

Az illusztrációs sorozatok közül időben legkorábban keletkezett az 1672-es zágrábremetei könyv 15 darabból álló, ismeretlen kéztől származó rézmetszetsorozata.¹²³ A metszetek a könyvben a mirákulumszövegek közé vannak kötve, s minden kép egy-egy szöveghez kapcsolódik. A fekvő helyzetű képek ovális mezőben, későreneszánsz keretezésben foglalnak helyet. Az ábrázolások felépítése a fogadalmi képek hagyományos szerkezetét, négyes tagolását követi: megtalálható rajtuk a baj, a fogadalomtétel, a segítségül hívott kegyszobor és néhány esetben a bajból való megszabadulás bemutatása. Néhány képen az ördög és allegorikus formában /csontvázként/ a halál is megjelenik, ez utóbbi rendszerint attribútumaival együtt /nyíllal, kaszával, homokórával, sírás közben, csónakosként/.

Kilenc darab egész oldalt betöltő metszetről álló, ismeretlen mester által készített sorozat illusztrálja az 1742-es máriavölgyi könyvet, s ugyanez a sorozat jelenik meg a munka 1773-as kiadásában is.¹²⁴ A metszetek a könyvben kilenc egymást követő oldalon, a kegyhely röviden összefoglalt története /az 1773-as kiadásban egy teológiai fejtegetés/ után és az engedélyek előtt találhatók. A képek bemutatják a kegyszobor és a kegyhely történetének egyes epizódjait, valamint néhányat az ott történt csodás gyógyulások közül. A metszetek az 1742-es kiadás tanúsága szerint a szentkút felett Iberhárdti Maholányi János által 1697-ben emelt kápolna falait díszítő freskók alapján készültek, s némi egyszerűsítéssel ugyanazokat a jeleneteket ábrázolják.¹²⁵ A metszetek alatt olvasható latin nyelvű feliratok megegyeznek az 1742-es kiadásban a kápolna freskóit bemutató szöveges részek alcímeivel¹²⁶ a kegyhely szentségét hirdető szentenciaszerű utalások, Máriára vonatkozó hasonlatok /a Salve Regina-ból vett részlet/ és konkrét eseményekhez kapcsolódó allegóriák formájában.

Érdekes a sorsa a máriaradnai kiadványok egy részét díszítő metszetsorozatoknak. Az 1763-as könyvet 12 darab, a kegyhely történetének eseményeit és az első csodát megjelenítő rézmetszet illusztrálja, s az első metszet szignója alapján biztosra vehető, hogy az egész sorozatot J. Ph. Binder készítette.¹²⁷ Ugyanez a metszetsorozat jelenik meg az egyik 1771-es kiadványban, azzal a különbséggel, hogy itt a sorozat 12. darabját egy másik, de

¹²³ XXIXB1

¹²⁴ XXB4, XXB7

¹²⁵ XXB4, 4/b.

¹²⁶ XXB4, 5-6.

¹²⁷ XVIB2

ugyanazt a jelenetet ábrázoló rézmetszettel helyettesítették.¹²⁸ Föltételezhető, hogy a sorozat utolsó tagjának lemeze elkallódott, s a hiányzó darabot egy Bindernél kisebb kvalitásokkal rendelkező metsző /esetleg valamelyik nyomdász/ pótolta. Az átmetszés során az eredeti ábrázolásnak a tükörképe jött létre, az apróbb részletek /ház, zarándokcsoport / elmaradtak, a kegykép megoldása itt egyszerűbb, a térelválasztás kérdése megoldatlan. Minden bizonnyal az eredeti, 1763-as Binder-sorozat alapján készült a másik 1771-es máriaradnai kiadvány ugyancsak 12 darabból álló fametszetsorozata.¹²⁹ A kiadvány szövegrésze teljesen azonos az ugyanabban a budai Landerer nyomdában, ugyanabban az évben előállított másik nyomtatvány szövegével, ami arra utal, hogy a nyomda a vásárlók különböző igényeit és anyagi lehetőségeit messzemenően igyekezett figyelembe venni. A fametsző a lehetőségekhez mérten igyekezett hűen követni a Binder-metszetek szerkezetét, s csupán néhány apró részletet hagyott el illetve módosított kisebb-nagyobb mértékben. Ugyanez a fametszetsorozat megjelenik a máriaradnai könyv 1773-as,¹³⁰ 1796-os¹³¹ magyar nyelvű, valamint 1824-es horvát nyelvű kiadásában is.¹³² A sorozat utolsó alkalommal 1843-ban Dugonics András: Radnai történetek c. munkájának második, név nélkül megjelent s csak Bálint Sándor leírásából ismert kiadásában tűnik fel.¹³³ A sorozat ducai a többszöri felhasználás következtében meglehetősen elkoptak, s ez lehet a magyarázata annak, hogy az 1857-es radnai kiadvány¹³⁴ számára részben újra megmetsztették őket. Ez a sorozat kilenc fametszetből áll, s darabjai párhuzamba állíthatók az alapul szolgáló sorozat megfelelő tagjaival. Az egymásnak megfeleltethető darabok összevetése azt mutatja, hogy a 9 tagú sorozat szerkezetileg követi ugyan az előképet, de a 19. századi metsző részleteiben módosítja, a megváltozott körülményekhez alkalmazza, mintegy "modernizálja" azt. Ez a törekvés jól megfigyelhető például a házak típusán és a berendezési tárgyak /szék, asztal/ formáján. A 19. századi metsző több alkalommal megváltoztatja a perspektívát, s gazdagabb árnyalást, a keretelésben pedig egyhelyütt a barokk kacsok helyett copf virágdíszeket alkalmaz.

¹²⁸ XVIB3

¹²⁹ XVIB4

¹³⁰ XVIB5

¹³¹ XVIB6

¹³² XVIB10

¹³³ Bálint Sándor 1981. 126-127.

¹³⁴ XVIB11

Összegzés

Áttekintésünk végére érve foglaljuk össze a három részben megjelent munka főbb eredményeit. Elsődleges célkitűzésünk az volt, hogy bemutassuk a magyarországi kegyhelyekhez kapcsolódó nyomtatott mirákulumos könyvek legfontosabb jellegzetességeit, és ezek alapján kísérletet tegyünk a könyvtípus fejlődésének és műfaji jellegének meghatározására, valamint kapcsolatának feltárására a kor irodalmi áramlataival. Ezért a szűkebb értelemben vett könyvtörténeti szempontokon túlmenően vizsgáltuk a kéziratok előzmények és nyomtatott források felhasználását, a kéziratok szövegek átalakulását, valamint a mirákulumos könyvek különböző megjelenési formáit és használatának kérdéseit. A különböző tipológiák megalkotásánál nem elégedtünk meg külső, formai jegyek megállapításával, mivel érdeklődésünk elsősorban nem arra irányult, hogy milyen kiadvány-, szöveg- és ábrázolás típusok fordulnak elő egyáltalán, hanem arra, hogy egy adott időszakban miért részesítenek előnybe bizonyos megoldásokat. Végül soron tehát arra voltunk kíváncsiak, hogy a mirákulumos könyvek milyen módon vannak beágyazva a kor esztétikai történeti folyamataiba, s hogy ezek a folyamatok hogyan tükröződnek magukban a kiadványokban.

A kiadványok megjelenési idejének, szerkezetének, a különböző szerkezeti egységek egymáshoz való viszonyának és a mirákulum szövegek típusainak vizsgálata azt mutatja, hogy a műfaj európai viszonylatban Magyarországon bizonyos megkésetttség jellemzi. Míg ugyanis például bajor területen a 17. század eleji jelentkezés után a műfaj 1650-1750 között éli virágkorát, a felvilágosodás és a szekularizáció hatására pedig már 1750 után erőteljesen hanyatlik, nálunk az előbbieket alapján a kialakulás szakasza a 17. század második felére esik, a virágkor a 18. századon át folyamatosan tart, s a hanyatlási periódus a 19. század elejétől elhúzódik egészen a század végéig. Ennek okát joggal kereshetjük egyrészt a reformáció jelentkezésében, amely egy időre például német területen is törést okozott a műfaj történetében, másrészt a török jelenlétében, amely a középkori búcsújáróhelyek nagy részét elpusztította illetve egy időre használhatatlanná tette. Aligha véletlen, hogy a legelső mirákulumos könyvek csaknem kizárólag olyan kegyhelyekhez kapcsolódnak, amelyek a töröktől mentes /Terzactum/ vagy csak alkalmanként látogatott /Máriavölgy, Boldogasszony, Loretó/ területen fekszenek. Másfelől fontos kiemelni, hogy ugyanezek a területek voltak a legközvetlenebbül kitéve a dél és nyugat felől érkező olasz illetve bajor-osztrák kulturális hatásoknak.

Ami a mirákulumos könyvek különböző megjelenési formáit illeti, ebben nem találtunk jelentős különbséget az európai anyaghoz viszonyítva. A műfaj lényegét tekintve nálunk is hasonló keretek között mozog, s benne a műfajfejlődés korai, 16. századi szakaszát jellemző kiadványfajtákat leszámítva a jelzett időbeli eltolódással csaknem minden szerkezeti és szövegtípus megtalálható. Némi eltérést mutat a latin és az anyanyelvű kiadványok aránya:

bajor területen például már a 17. századtól csaknem kizárólag német nyelvű nyomtatványokkal találkozunk, míg nálunk a latin csak a 18. század végétől szorul ki a kiadványokból. A magyar anyagban valamivel kisebb arányban szerepelnek a verses, költői mirákulumszövegek, a szerzők között azonban itt is találunk jelentős írói egyéniségeket.

Az illusztrációs anyag a barokk kori képzőművészet egy eddig kevésbé kutatott területéhez, a sokszorosított grafika műfajába tartozik, s elemzése jelentős adalékokkal járul hozzá a "magas művészet" formáinak népszerűsítését vizsgáló újabb művészettörténeti kutatások eredményeihez. Valójában majd csak az egy-egy kegyhelyre vonatkozó kéziratok és nyomtatványanyag beható elemzése, az egyes mirákulumos könyveket részletesen bemutató mikrovizsgálatok¹³⁵ sora teszi lehetővé, hogy a következtetéseket helyesbítsük és beillesztjük a barokk kori művelődés- és társadalomtörténet általánosabb keretei közé.

¹³⁵ Így például: Éva Knapp - Gábor Tüskés: Das erste Mirakelbuch von Mariatal (1661) und seine Wirkungsgeschichte. *Simpliciana* 21 (1999) 213-232.

Táblázat

*A szerkezeti típusok kegyhelyek szerinti
és időbeli megoszlása*

Kegyhely	17.század	18.század	19.század
Bisztrica		III /1/	
Boldogasszony	III /2/		
Buda-Krisztinaváros		III /1/	
Kismarton		III /1/	
Kolozsvár		II /2/	II /1/
		III /1/	
Kőrös		III /1/	
Loretó	II /1/		
Máriaradna		III /6/	III /4/
Máriavölgy	II /1/	II /5/	
		III /1/	
		IV /1/	
Mátraverebély		III /1/	
Óbuda-Kiscell		II /1/	
Sasvár		II /4/	IV /4/
Sümeg		I /1/	
Szeged			IV /1/
Terzactum	II /1/	IV /2/	
Zágrábremete	III /1/		

Római szám: szerkezeti típus

/Arab szám/ = a kiadványok darabszáma

Resumée

Der Beitrag befaßt sich mit Mirakelbüchern und deren literarischen Werten, mit den Fragen des Titelgebens, der Struktur, der Texttypen und Illustrationen.. Wir möchten dies darstellen, weil die Mirakelbücher nicht nur die literarischen Auswirkungen der Epoche treu widerspiegeln, sondern auch zur Gestaltung und Vermittlung verschiedener literarischen Formen wesentlich beitragen.